

ΣΠΥΡΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΩΣ ΧΤΙΖΕΤΑΙ ΜΙΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Το Σύνταγμά μας με απλά λόγια

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές επιστήμες
Σπύρος Βλαχόπουλος, *Πώς χτίζεται μια δημοκρατία: Το Σύνταγμά μας με απλά λόγια*

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Διορθώσεις: Σταύρος Παπακυρίτσης

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Copyright© Σπύρος Βλαχόπουλος και Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

(Εκδόσεις Πατάκη), 2025

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Ιανουάριος 2026

K.E.T. Z886 K.E.Π. 841/25 ISBN 978-618-07-1574-3

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΛΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ: «Εν αρχή ην το Σύνταγμα»!	11
---	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

A. «Τα βασικά» του Συντάγματος	17
<i>Τι είναι Σύνταγμα;</i>	17
<i>Πόσα είδη συνταγμάτων υπάρχουν;</i>	18
<i>Γιατί χρειαζόμαστε Σύνταγμα;</i>	20
<i>Το Σύνταγμα προσφέρει λύσεις για τα πάντα;</i>	21
<i>Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει Σύνταγμα;</i>	23
<i>Οι συμβάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το διεθνές δίκαιο γενικότερα.</i>	24
B. Η συνταγματική μας ιστορία	27
<i>Πότε θέσπισαν οι Έλληνες το πρώτο τους Σύνταγμα;</i> 27	
<i>Ποια ήταν τα επόμενα Συντάγματα;</i>	32
<i>Ο Εθνικός Διχασμός.</i>	36
<i>Ο Εμφύλιος Πόλεμος και οι συνέπειές του.</i>	45
<i>Οι δικτατορίες.</i>	49
<i>Η Μεταπολίτευση.</i>	53
Γ. Το ισχύον Σύνταγμα του 1975	61
<i>Πώς καταρτίστηκε;</i>	61

<i>Πότε αναθεωρήθηκε και με ποια διαδικασία; . . . . .</i>	62
<i>Ποιο πολίτευμα προβλέπει; . . . . .</i>	65
<i>Οι βουλευτικές εκλογές . . . . .</i>	68
<i>Ποιον ρόλο επιτελεί ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας; . .</i>	70
<i>Πότε μπορεί να γίνει δημοψήφισμα; . . . . .</i>	72
Δ. Τα συνταγματικά δικαιώματα	75
<i>Ποια δικαιώματα κατοχυρώνει το Σύνταγμα και τι μπορεί να κάνει ένας πολίτης όταν αυτά παραβιάζονται; . . . . .</i>	75
<i>Απαντήσεις σε συγκεκριμένα ερωτήματα: . . . . .</i>	77
<i>Επιτρέπονται οι ποσοτώσεις υπέρ των γυναικών;</i>	77
<i>Επιτρέπεται η μείωση μισθών και συντάξεων; . . .</i>	79
<i>Ο αστυνομικός μπορεί να έχει τατουάζ; . . . . .</i>	80
<i>Το Σύνταγμα κατοχυρώνει μόνο το δικαίωμα στη ζωή ή και στον θάνατο; . . . . .</i>	82
<i>Επιτρέπεται η διαλογή ασθενών; . . . . .</i>	84
<i>Υπάρχουν όρια στην καλλιτεχνική ελευθερία και ποια είναι αυτά; . . . . .</i>	86
<i>Τι προβλέπει το Σύνταγμα για τις αμβλώσεις; . . .</i>	88
Ε. Το Σύνταγμα απέναντι στις προκλήσεις του μέλλοντος.	91
<i>Το πρωθυπουργοκεντρικό σύστημα και τα θεσμικά αντίβαρα . . . . .</i>	91
<i>Το Σύνταγμα απέναντι στους εχθρούς του . . . . .</i>	93
<i>Σύνταγμα και «ανελεύθερες δημοκρατίες». . . . .</i>	95
<i>Σύνταγμα και οικονομική εξουσία . . . . .</i>	97
<i>Σύνταγμα, κλιματική αλλαγή και διαγενεακή αλληλεγγύη . . . . .</i>	99
<i>Σύνταγμα και τεχνητή νοημοσύνη . . . . .</i>	101
<i>Μήπως «γέρασε» το Σύνταγμά μας και χρειάζεται «lifting»; . . . . .</i>	104
Ενδεικτική βιβλιογραφία για το Σύνταγμα	106

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Είπαν και έγραψαν για το Σύνταγμα: Μια περιήγηση στον κόσμο του Συντάγματος και της συνταγματικής ιστορίας μέσα από γνωστές ρήσεις	113
---	-----

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Το Σύνταγμα της Ελλάδας (1975) όπως αναθεωρήθηκε (1986, 2001, 2008, 2019) και ισχύει	145
--	-----

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Εν αρχή ην το Σύνταγμα»!

Στην κοινή γνώμη κυριαρχεί η αντίληψη ότι οι νομικοί μιλάνε μια δική τους γλώσσα και έχουν σχηματίσει έναν δικό τους κώδικα επικοινωνίας, ο οποίος δεν είναι κατανοητός από τους μη νομικούς. Και μάλλον έχουν δίκιο! Βέβαια, κάθε επιστημονικός κλάδος έχει αναγκαστικά τη δική του ορολογία και κανείς δεν μπορεί να έχει την απαίτηση να γνωρίζει τα πάντα για τις άλλες επιστήμες. Μόνο που στην περίπτωση του δικαίου και της νομικής επιστήμης τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά. Το δίκαιο ρυθμίζει τη συμπεριφορά της κοινωνίας, και γι' αυτό θα πρέπει να είναι κατανοητό από όλους. Ειδάλλως, έχει αποτύχει στην αποστολή του.

Τα ανωτέρω ισχύουν πολύ περισσότερο για το Σύνταγμα, για πάρα πολλούς λόγους: Κατ' αρχάς, το Σύνταγμα πηγάζει από όλους τους πολίτες (το Σύνταγμα των ΗΠΑ αρχίζει με τη φράση «We the people») και απευθύνεται ομοίως σε όλους τους πολίτες. Με τη θέσπιση του πρώτου τους Συντάγματος και χωρίς να υπάρχει καν συγκροτημένο ελληνικό Κράτος, οι επαναστατημένοι Έλληνες διακήρυξαν την 1η Ιανουαρίου 1822 στην Επίδαυρο την πολιτική τους ύπαρξη και ανεξαρτησία! Σύνταγμα απαίτησαν από τον Όθωνα οι Έλληνες την 3η Σεπτεμβρίου 1843! Με το ακροτελεύτιο άρθρο του Συντάγματος του 1952, το άρθρο 114 για την τήρηση του Συντάγματος που επαφίεται

στον πατριωτισμό των Ελλήνων, υπερασπίστηκαν οι πολίτες το κοινοβουλευτικό πολίτευμα σε δύσκολες εποχές. Η ψήφιση του ισχύοντος Συντάγματος τον Ιούνιο του 1975 ολοκλήρωσε τη Μεταπολίτευση, τη μετάβαση δηλαδή από την επτάχρονη στρατιωτική δικτατορία στη δημοκρατία.

«Εν αρχή ην ο Λόγος και ο Λόγος ην προς τον Θεόν». Με αυτά τα υπέροχα λόγια αρχίζει το Ευαγγέλιο της Αναστάσιμης Ακολουθίας. Σε επίπεδο πολιτειακής οργάνωσης, η ευαγγελική ρήση θα μπορούσε να παραφραστεί στη διατύπωση «Εν αρχή ην το Σύνταγμα και το Σύνταγμα ην προς τον Λαό». Και όμως! Το Σύνταγμα διδάσκεται υποτυπωδώς στα σχολεία, οι πολιτικοί το χρησιμοποιούν συχνά ως πολιτικό επιχείρημα και πολλοί πολίτες γνωρίζουν ελάχιστα για το Σύνταγμά μας και τη λειτουργία του. Το χειρότερο είναι ότι πολλοί δεν γνωρίζουν καν ποια είναι τα δικαιώματά τους που προστατεύονται από το συνταγματικό κείμενο. Όλα αυτά αφήνονται συνήθως στους συνταγματολόγους, σαν να αποτελούν αυτοί ένα ιερατείο που θα «ενανθρωπίσει» το Σύνταγμα και θα το μεταφέρει στον λαό. Και εκεί βέβαια ακολουθεί η απογοήτευση, αφού οι συνταγματολόγοι συχνά διαφωνούν μεταξύ τους!

Το βιβλίο αυτό έχει ως σκοπό να καταστήσει το Σύνταγμα προσιτό στον κάθε πολίτη. Το κείμενο του Συντάγματος το βρίσκει πλέον κανείς πολύ εύκολα στο διαδίκτυο. Για να κατανοήσει όμως την αξία και τη λειτουργία του, θα πρέπει προηγουμένως να έχει ενημερωθεί για το ιστορικό του πλαίσιο και υπόβαθρο και να έχει κατανοήσει ορισμένες βασικές έννοιες. Με απλό, αλλά όχι υπεραπλουστευτικό, τρόπο. Στο πρώτο λοιπόν κεφάλαιο του πρώτου μέρους εξηγούνται «τα βασικά» του Συντάγματος: Τι είναι Σύνταγμα, πόσα είδη συνταγμάτων υπάρχουν, γιατί χρειαζόμαστε Σύνταγμα, εάν προσφέρει λύσεις για τα πάντα, εάν η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει και αυτή Σύνταγμα και ποιον ρόλο διαδραματίζουν οι συμβάσεις των ανθρωπίνων

δικαιωμάτων. Επειδή, επίσης, τίποτα δεν προκύπτει από «παρθενογένεση» και επειδή οι ρυθμίσεις του ισχύοντος Συντάγματος δεν είναι σε πολλές περιπτώσεις κατανοητές εάν δεν γνωρίζει κανείς την ιστορική τους διαδρομή, στο **δεύτερο κεφάλαιο** παρουσιάζονται οι κυριότερες στιγμές της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: Πότε θέσπισαν οι Έλληνες το πρώτο τους Σύνταγμα, ποια ήταν τα επόμενα Συντάγματα, εάν υπήρξαν περίοδοι στην ελληνική ιστορία χωρίς Σύνταγμα, ποιοι ήταν οι εθνικοί διχασμοί και οι δικτατορίες και πώς πορευτήκαμε στη Μεταπολίτευση.

Ήρθε όμως η ώρα να μεταβούμε στο παρόν και στις ρυθμίσεις του ισχύοντος Συντάγματος. Αυτό αποτελεί το αντικείμενο του **τρίτου κεφαλαίου**: Ποιοι σχεδίασαν το Σύνταγμα του 1975; Πότε αναθεωρήθηκε και με ποια διαδικασία; Ποιο πολίτευμα προβλέπει; Πώς διεξάγονται οι βουλευτικές εκλογές; Ποιον ρόλο επιτελεί ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας; Πότε μπορεί να γίνει δημοψήφισμα;

Στο **τέταρτο κεφάλαιο** παρουσιάζονται τα δικαιώματα που κατοχυρώνει το Σύνταγμα και τι μπορεί να κάνει ένας πολίτης όταν αυτά παραβιάζονται. Στο κεφάλαιο αυτό δίνονται και απαντήσεις σε συγκεκριμένα παραδείγματα που αφορούν τα θεμελιώδη δικαιώματα, από τις ποσοτώσεις υπέρ των γυναικών έως τη δυνατότητα των αστυνομικών να έχουν τατουάζ.

Και από τις συνταγματικές ρυθμίσεις στα συνταγματικά προβλήματα του παρόντος και του μέλλοντος: στο πρωθυπουργοκεντρικό σύστημα και τα αναγκαία θεσμικά αντίβαρα, στο εάν η δημοκρατία πρέπει να αμύνεται και με ποια μέσα απέναντι στους εχθρούς της, στην προβληματική των «ανελεύθερων δημοκρατιών», στο πώς αντιμετωπίζει το Σύνταγμά μας τις ισχυρές οικονομικές εξουσίες, την κλιματική αλλαγή και την τεχνητή νοημοσύνη και, τέλος, στο κεντρικό ερώτημα: Μήπως «γέρασε» το Σύνταγμά μας και χρειάζεται ένα γερό «lifting»; Αυτά τα θέματα πραγματεύεται το

πέμπτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους, το οποίο ολοκληρώνεται με την παράθεση της βασικής βιβλιογραφίας του συνταγματικού δικαίου, για όποιον ενδιαφέρεται να περιηγηθεί περισσότερο στον γοητευτικό κόσμο του Συντάγματος.

Πολύ συχνά ο νομικός λόγος χαρακτηρίζεται ως στρυφνός, αποστεωμένος και βαρετός. Γι' αυτό, στο **δεύτερο μέρος** του βιβλίου επιχειρήθηκε κάτι διαφορετικό: συγκεντρώθηκαν γνωστές ρήσεις νομικών, πολιτικών και ιστορικών προσωπικοτήτων που σχετίζονται με το Σύνταγμα. Οι ρήσεις αυτές συνοδεύονται από σύντομα σχόλια, που φωτίζουν σημαντικές πτυχές του συνταγματικού δικαίου και της συνταγματικής μας ιστορίας. Ορισμένες από τις ρήσεις αυτές χαρακτηρίζονται και από ένα πολύ λεπτό χιούμορ – και γι' αυτό προτιμήθηκαν. Γιατί με το χιούμορ, ιδίως το υπαινικτικό, μπορείς να πεις πράγματα που δεν θα μπορούσες να πεις αλλιώς.

Η ρήση πάντως που αναφέρεται στο Σύνταγμα και προτιμώ δεν προέρχεται ούτε από νομικό, ούτε από ιστορικό, ούτε από πολιτικό. Είναι ένας στίχος του Οδυσσέα Ελύτη: «ένα στήθος νέας γυναίκας είναι ήδη άρθρο μελλοντικού Συντάγματος». Με αφετηρία αυτές τις εννέα λέξεις θα μπορούσε κανείς να αρχίσει να μιλάει για συνταγματικές έννοιες και αρχές, όπως την αλληλεγγύη των γενεών, την προστασία της νεότητας και της μητρότητας, την αναγκαιότητα προσαρμογής του Συντάγματος στις μελλοντικές προκλήσεις. Κάποιος άλλος θα μπορούσε, με βάση τον ίδιο στίχο, να μιλάει για άλλα πράγματα, αφού η ποίηση προκαλεί τους πλέον διαφορετικούς συνειρμούς. Ένα πάντως είναι σίγουρο: ο κόσμος μας θα ήταν πολύ πιο ωραίος αν το Σύνταγμα διδασκόταν στα σχολεία μέσα από έναν στίχο του Ελύτη.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με το κείμενο του Συντάγματος στο **τρίτο μέρος** του βιβλίου. Γιατί το Σύνταγμα πράγματι πρέπει να διαβάζεται και να είναι το Ευαγγέλιο του κάθε ενεργού πολίτη.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

A.

«Τα βασικά» του Συντάγματος

Τι είναι Σύνταγμα;

Λέγοντας Σύνταγμα, εννοούμε τον γραπτό θεμελιώδη νόμο με υπέρτερη ισχύ, ο οποίος πηγάζει από τον λαό (είτε άμεσα είτε έμμεσα μέσω των αντιπροσώπων του) και ρυθμίζει την οργάνωση και λειτουργία της κρατικής εξουσίας και τα δικαιώματα των πολιτών. Με άλλη διατύπωση, ως Σύνταγμα θα μπορούσαμε να ορίσουμε το ενιαίο γραπτό κείμενο, το οποίο επιγράφεται ως τέτοιο («Σύνταγμα»),¹ ρυθμίζει τα βασικά θέματα της κρατικής εξουσίας και εν μέρει της κοινωνικής ζωής και αξιώνει υπεροχή έναντι των υπόλοιπων κανόνων δικαίου ή τουλάχιστον² των περισσοτέρων εξ αυτών. Στην Ελλάδα λοιπόν, Σύνταγμα είναι το κείμενο των 120 άρθρων το οποίο θεσπίστηκε το 1975 από την «Ε' Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων» και έκτοτε

---

1. Δεν λείπουν πάντως και οι περιπτώσεις εκείνες όπου ένα κλασικό Σύνταγμα επιγράφεται με διαφορετική ονομασία. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το γερμανικό Σύνταγμα, το οποίο κατά τη θέσπισή του (1949) ονομάστηκε «Θεμελιώδης Νόμος της Βόννης», προκειμένου να υποδηλώσει τον προσωρινό του χαρακτήρα, εν αναμονή της επανένωσης της τότε Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας.

2. Η προβληματική αυτή τίθεται κυρίως ενόψει της ιεράρχησης του Συντάγματος έναντι του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο κατά πολλούς αξιώνει υπεροχή και έναντι του Συντάγματος.

αναθεωρήθηκε τέσσερις φορές, το 1986, το 2001, το 2008 και το 2019. Πολύ συχνά χρησιμοποιείται και ο επιθετικός προσδιορισμός «τυπικό» Σύνταγμα, για να το αντιδιαστείλουμε από το «ουσιαστικό» Σύνταγμα, ήτοι το σύνολο των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν την οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας και τα θεμελιώδη δικαιώματα, ανεξάρτητα από την πηγή στην οποία ανευρίσκονται, ακόμη δηλαδή και όταν βρίσκονται εκτός του κειμένου του Συντάγματος. Έτσι, στο ουσιαστικό Σύνταγμα συμπεριλαμβάνονται και το συνταγματικό έθιμο, το διεθνές δίκαιο, ο τυπικός νόμος (ο νόμος που ψηφίζεται από τη Βουλή), ο Κανονισμός της Βουλής, οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου και οι κανονιστικές διοικητικές πράξεις, εφόσον ανήκουν στην ύλη του συνταγματικού δικαίου, εφόσον δηλαδή ρυθμίζουν θέματα οργάνωσης της κρατικής εξουσίας και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Τα Συντάγματα, υπό την προαναφερθείσα έννοια, αποτελούν μία σχετικά νέα πηγή του δικαίου. Άρχισαν να εμφανίζονται τον 18ο αιώνα, με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (1787) και τα γαλλικά Συντάγματα των ετών 1791, 1793 και 1795. Ακολούθησαν τα Συντάγματα του 19ου αιώνα, στα οποία συγκαταλέγονται και τα πρώτα ελληνικά Συντάγματα (1822, 1823, 1827, 1844, 1864). Τα περισσότερα πάντως τυπικά Συντάγματα θεσπίστηκαν τον εικοστό αιώνα, και μάλιστα τα περισσότερα από αυτά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έτσι ώστε σήμερα η συντριπτική πλειοψηφία των κρατών να διαθέτει Σύνταγμα.

Πόσα είδη συνταγμάτων υπάρχουν;

Κατ' αρχάς, εκτός από το κείμενο του Συντάγματος, υπάρχει το άγραφο συνταγματικό έθιμο, το οποίο τελεί υπό δύο προϋποθέσεις, μία αντικειμενική και μία υποκειμενική: θα

πρέπει να στηρίζεται σε μια μακρόχρονη και επαναλαμβανόμενη πρακτική (αντικειμενικό στοιχείο) και επιπλέον να συνοδεύεται από πεποίθηση δικαίου, αυτός δηλαδή που πράττει σύμφωνα με το έθιμο να αισθάνεται ότι είναι νομικά υποχρεωμένος να το κάνει (υποκειμενικό στοιχείο). Ως συνταγματικά έθιμα αναφέρονται συνήθως η αρχή της δεδηλωμένης (όπως άρχισε να διαμορφώνεται τη δεκαετία του 1870 με την αποφασιστική επιρροή του Χαρίλαου Τρικούπη) και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων (όπως διαμορφώθηκε την ίδια περίπου περίοδο στη νομολογία του Αρείου Πάγου πριν από τη ρητή συνταγματική της κατοχύρωση στο Σύνταγμα του 1927).

Περαιτέρω, υπάρχουν και τα άγραφα Συντάγματα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το Ηνωμένο Βασίλειο και το Ισραήλ. Τα κράτη αυτά δεν έχουν Σύνταγμα που να συγκεντρώνει τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά, δηλαδή ενιαίο κείμενο με υπέρτερη ισχύ που να αξιώνει υπεροχή έναντι των υπολοίπων κανόνων δικαίου. Παρ' όλα ταύτα, δεν έχουν μόνον άγραφους, αλλά και γραπτούς κανόνες συνταγματικού δικαίου. Από το βρετανικό συνταγματικό δίκαιο, ενδεικτικά αναφέρονται: Magna Carta (1215), Petition of Rights (1628), Habeas Corpus Act (1679), Bill of Rights (1689) και, πολύ πιο πρόσφατα, το Human Rights Act (1998). Στο δε Ισραήλ δεν υπάρχει μεν Σύνταγμα, υπάρχουν όμως ορισμένοι «Θεμελιώδεις Νόμοι» που ρυθμίζουν κομβικά ζητήματα της ισραηλινής πολιτειακής ζωής.

Τα Συντάγματα διακρίνονται επίσης ανάλογα με τον βαθμό δυσκολίας αναθεώρησής τους. Έτσι, στο ένα άκρο έχουμε τα «απολύτως αυστηρά» Συντάγματα (αυτά που δεν αναθεωρούνται ποτέ) και στο άλλο άκρο τα «ήπια» Συντάγματα (αυτά που αναθεωρούνται με τη διαδικασία ψήφισης των κοινών νόμων). Στην ενδιάμεση κατηγορία εντάσσονται τα «σχετικώς αυστηρά» Συντάγματα, όπως το ελληνικό και η συντριπτική πλειοψηφία των αλλοδαπών

Συνταγμάτων, που μπορούν να αναθεωρηθούν αλλά με διαδικασία δυσκολότερη από εκείνη της ψήφισης των κοινών νόμων. Τα σχετικώς αυστηρά Συντάγματα αποφεύγουν τα μειονεκτήματα των δύο ακραίων τύπων Συνταγμάτων (απολύτως αυστηρών και ήπιων). Ένα απολύτως αυστηρό Σύνταγμα είναι άκαμπτο και δεν μπορεί να προσαρμοστεί στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, κινδυνεύοντας έτσι να ξεπεραστεί από την πραγματικότητα. Από την άλλη, το ήπιο Σύνταγμα δεν έχει καμία ανθεκτικότητα και είναι απολύτως ευάλωτο στο ενδεχόμενο μιας αντιδημοκρατικής ή αντιφιλελεύθερης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

Γιατί χρειαζόμαστε Σύνταγμα;

Σήμερα, η συντριπτική πλειοψηφία των κρατών διαθέτει Σύνταγμα με τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά. Μάλιστα, περίπου πενήντα κράτη έχουν καθιερώσει την ημέρα ψήφισης του Συντάγματός τους ως εθνική εορτή. Οι λόγοι για την εξάπλωση των Συνταγμάτων στη σύγχρονη εποχή είναι πολλοί, πέρα από την αναγκαιότητα κάθε λαού να διατηρεί κάποιους θεμελιώδεις κανόνες που δεν θα κινδυνεύουν από την εκάστοτε ευκαιριακή κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Κατ' αρχάς, ιδίως μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ και της Γιουγκοσλαβίας, δημιουργήθηκαν πολλά νέα κράτη που έπρεπε να ψηφίσουν τα δικά τους Συντάγματα. Πέραν τούτου, η πτώση δικτατορικών καθεστώτων, όπως στην Ελλάδα και στην Ιβηρική Χερσόνησο (Ισπανία, Πορτογαλία) τη δεκαετία του 1970, ομοίως συνοδεύθηκε από τη θέσπιση Συνταγμάτων για την εδραίωση και λειτουργία των νέων δημοκρατικών καθεστώτων. Ανεξάρτητα όμως από τις ιστορικές αυτές συγκυρίες, η αύξηση της σημασίας των Συνταγμάτων στη σύγχρονη εποχή οφείλεται και σε μια βαθύτερη μεταβολή: Οι σύγχρονες κοινωνίες γίνονται συνεχώς περισσότερο ανομοιογενείς και πλουραλι-

στικές σε περισσότερα επίπεδα, ενώ αντιστοίχως κράτη με ομοιογένεια σε εθνικό ή θρησκευτικό επίπεδο γίνονται ολοένα και λιγότερα. Κάθε κοινωνία όμως χρειάζεται έναν «συνδετικό κρίκο», ο οποίος θα εμπνέει και θα συσπειρώνει τους πολίτες, ανεξάρτητα από τις εθνικές, θρησκευτικές, πολιτικές, οικονομικές ή άλλες διαφορές τους. Αυτόν ακριβώς τον ρόλο επιτελούν σε μεγάλο βαθμό τα σύγχρονα Συντάγματα, ενώνοντας τους πολίτες γύρω από τις έννοιες της δημοκρατίας και της ελευθερίας. Ταυτόχρονα αποδεικνύεται ότι τα Συντάγματα δεν κατευθύνουν μόνο τη συμπεριφορά των πολιτειακών οργάνων και των πολιτών, αλλά επιτελούν και έναν πολύ σημαντικό συμβολικό και ενοποιητικό ρόλο.

Το Σύνταγμα προσφέρει λύσεις για τα πάντα;

Στον δημόσιο λόγο γίνεται συνεχώς επίκληση του Συντάγματος. Η υπερβολική αυτή επίκληση του Συντάγματος, σαν να προσφέρει έτοιμες λύσεις για κάθε πρόβλημα του δημόσιου βίου, δεν είναι ορθή. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει τους θεμελιώδεις κανόνες της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, προστατεύει τα δικαιώματα και θέτει όρια στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Αυτό είναι πολύ σημαντικό και προσδίδει στο Σύνταγμα, την κορυφαία αξία του. Από εκεί και πέρα όμως, το Σύνταγμα, με την κατά κανόνα γενικόλογη διατύπωσή του, σπανίως περιέχει ευθείες απαγορεύσεις και επιταγές, ενώ συνήθως δεν παρέχει το ίδιο άμεση ρύθμιση για κάθε ζήτημα που αφορά την κρατική οργάνωση και τις σχέσεις κράτους-πολίτη. Το Σύνταγμα από τη φύση του είναι «ανοιχτό» στη συγκεκριμενοποίησή του μέσω των προβλεπόμενων πολιτειακών διαδικασιών. Με άλλες λέξεις, το Σύνταγμα δεν «είναι» αλλά «γίνεται», και δεν συνιστά ένα στιγμιαίο γεγονός αλλά μια ιστορία που γράφεται διαρκώς.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Είπαν και έγραψαν για το Σύνταγμα
*Μια περιήγηση στον κόσμο
του Συντάγματος και της συνταγματικής ιστορίας
μέσα από γνωστές ρήσεις*

ΕΛΛΗΝΕΣ

«**Είπα: αναθεωρητικής!**» – ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Υπάρχουν κάποιες στιγμές που γράφουν ιστορία και αναδεικνύουν (ή γκρεμίζουν) τις μεγάλες προσωπικότητες. Τον Αύγουστο του 1909 εκδηλώνεται το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί, έχοντας ως κεντρικό αίτημα τον εκσυγχρονισμό του Κράτους και του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Ένα χρόνο μετά διεξάγονται εκλογές για την ανάδειξη Διπλής (με τον διπλάσιο αριθμό βουλευτών) Αναθεωρητικής Βουλής, η οποία δεν συζήτησε καν το ενδεχόμενο αλλαγής της μορφής του Πολιτεύματος από βασιλευομένη σε αβασίλευτη δημοκρατία. Σε αυτό συνέβαλε αποφασιστικά και ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος με τον γνωστό διάλογό του με τον λαό στην πλατεία Συντάγματος στις 5 Σεπτεμβρίου 1910. Τότε το συγκεντρωμένο πλήθος ζητούσε εκλογές για την ανάδειξη Συντακτικής Βουλής (που θα άλλαζε τη μορφή του πολιτεύματος σε αβασίλευτη δημοκρατία) και όχι απλώς Αναθεωρητικής Βουλής (που θα διατηρούσε τη βασιλεία): «Βενιζέλος: Οι

εκλογείς εκλήθησαν προς συγκρότησιν διπλής αναθεωρητικής βουλής [...] Λαός: Συντακτική θέλουμε. Συντακτική [...] Βενιζέλος: Επαναλαμβάνω: Διπλής αναθεωρητικής Βουλής. Λαός: Συντακτική [...] Βενιζέλος: Είπα: Αναθεωρητικής! Λαός: [...] (σιγή)». Όταν ένας πολιτικός με δύο λέξεις του επιβάλλεται στο πλήθος, τότε γίνεται μεγάλος ηγέτης. Και πράγματι, ο Ελευθέριος Βενιζέλος τα επόμενα είκοσι πέντε χρόνια, με τις θετικές και αρνητικές του στιγμές, κυριάρχησε στην πολιτική ζωή της χώρας.

«Εάν παραστή ανάγκη να παραβώ το Σύνταγμα, το παραβαίνω!» – ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

Η διατήρηση ενός πολιτεύματος προϋποθέτει και ένα είδος «συνταγματικού πατριωτισμού», υπό την έννοια της αποδοχής του σεβασμού και της αναγκαιότητας τήρησης των συνταγματικών διατάξεων. Ωστόσο, ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του Μεσοπολέμου, ιδίως στην Ελλάδα, ήταν οι συχνές παραβιάσεις του Συντάγματος. Ενδεικτικά, στο πεδίο των ατομικών δικαιωμάτων το Σύνταγμα παραβιαζόταν όχι μόνο με την επανειλημμένη αντισυνταγματική κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας (που σήμαινε την αναστολή των κυριότερων ατομικών ελευθεριών), αλλά και με την πληθώρα των νομοθετημάτων που περιόριζαν κυρίως την ελευθερία της έκφρασης (π.χ. το «κατοχυρωτικό» ν.δ. του 1924 του Αλέξανδρου Παπαναστασίου και το «ιδιώνυμο» του 1929 του Ελευθέριου Βενιζέλου). Στο γενικότερο πλαίσιο του ακραίου Εθνικού Διχασμού, οι παρεκκλίσεις από το Σύνταγμα θεωρούνταν «τρέχουσες» και αναγκαίες και άνοιγαν τον δρόμο για ακόμη μεγαλύτερες συνταγματικές παραβιάσεις, ιδίως από τους στρατιωτικούς που αναμειγνύονταν διαρκώς και με δυναμικό τρόπο στα πολιτικά πράγματα. Μάλιστα, ο Γεώργιος Κονδύλης δεν δίσταζε να αναφωνεί στη Βουλή:

«Αν το Σύνταγμα πρόκειται να προστατεύσει τους βάλλο-
ντας κατά των λαϊκών ελευθεριών, ερρέτω το Σύνταγμα»,
όπως επίσης και: «Εάν παραστή ανάγκη να παραβώ το Σύ-
νταγμα, το παραβαίνω»! Η αντίληψη αυτή δεν ήταν όμως
μεμονωμένη, αφού και ο Νικόλαος Πλαστήρας δήλωνε αντι-
στοίχως: «Αν αυτά είνε αι λαϊκαί ελευθερίαι, ερρέτωσαν αι
ελευθερίαι!».

Το συνταγματικό δίκαιο ως τεχνική της πολιτικής ελευθερίας – ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ ΜΑΝΕΣΗΣ

Με τη φράση του αυτή ο Αριστόβουλος Μάνεσης, ο «Πρύ-
τανης των συνταγματολόγων», συμπυκνώνει την ουσία και
την αξία του συνταγματικού δικαίου. Οι συνταγματικοί
κανόνες δεν είναι αυτοσκοπός αλλά στοχεύουν στην επί-
τευξη της πολιτικής ελευθερίας, δηλαδή στη λήψη των ση-
μαντικών αποφάσεων από τους ίδιους τους πολίτες. Οι
αποφάσεις αυτές θα πρέπει να λαμβάνονται σε συνθήκες
ελευθερίας και δημοκρατίας, αλλά ταυτόχρονα και με κα-
νόνες. Εδώ ακριβώς έγκειται η σημασία του συνταγματι-
κού δικαίου: προδιαγράφει και οργανώνει τη διαδικασία
μέσω της οποίας η βούληση του λαού μετατρέπεται σε
κρατική απόφαση. Έτσι λοιπόν το συνταγματικό δίκαιο
καθορίζει τις αρχές που διέπουν την εκδήλωση της λαϊκής
βούλησης (βουλευτικές εκλογές), τη συγκρότηση της κυ-
βέρνησης και την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης από τη
Βουλή προς αυτήν και τους βασικούς κανόνες λειτουργίας
της δημόσιας διοίκησης για την οποία ευθύνεται ο αρμό-
διος υπουργός. Δημιουργείται με αυτόν τον τρόπο μια «δη-
μοκρατική αλυσίδα»: Λαός – Βουλή – Κυβέρνηση – δημό-
σια διοίκηση. Μέσω της αλυσίδας αυτής, και η τελευταία
διοικητική πράξη ανάγεται τελικά στον ίδιο τον λαό και
αποκτά δημοκρατική υπόσταση και νομιμοποίηση. Για να
λειτουργήσει όμως το σύστημα αυτό, θα πρέπει να υφί-

στανται και οι κατάλληλες εγγυήσεις, όπως τα ατομικά δικαιώματα και η ανεξάρτητη δικαιοσύνη. Εδώ ακριβώς έγκειται η πεμπτούσια του συνταγματικού δικαίου.

«Η ελευθερία που αξίζει και έχει πρακτική σημασία δεν είναι τόσο η ελευθερία των συμφωνούντων, όσο η ελευθερία των διαφωνούντων» – ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ ΜΑΝΕΣΗΣ

Η δημοκρατία στηρίζεται στην αρχή της πλειοψηφίας για τη λήψη των κρατικών αποφάσεων. Ωστόσο, η αρχή της πλειοψηφίας δεν είναι ούτε απεριόριστη ούτε ανεξίτηλη. Το Σύνταγμα είναι αντίθετο σε κάθε εκδοχή «τυραννίας της πλειοψηφίας». Κατ' αρχάς, το ίδιο το Σύνταγμά μας δεν μπορεί να τροποποιηθεί απροϋπόθετα από την εκάστοτε κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Σύμφωνα με το άρθρο 110, απαιτείται ειδική διαδικασία και αυξημένη πλειοψηφία για την αναθεώρησή του, ενώ απαγορεύεται η τροποποίηση των βασικών διατάξεων και αρχών του. Θα πρέπει επίσης να έχουμε κατά νου ότι το Σύνταγμα, ιδίως στο πεδίο των ατομικών δικαιωμάτων, δεν προστατεύει κυρίως τις πλειοψηφίες, αλλά τις μειοψηφίες οποιουδήποτε είδους (πολιτικές, κοινωνικές, θρησκευτικές κ.λπ.). Αυτές είναι οι περισσότερο ευάλωτες και αυτές που χρειάζονται μεγαλύτερη προστασία απέναντι στην ισχύ της εκάστοτε πλειοψηφίας. Και εκεί ακριβώς «δοκιμάζεται» το κράτος δικαίου, στο εάν δηλαδή παραχωρεί ελευθερία όχι μόνο στους συμφωνούντες με την πλειοψηφία αλλά και στους διαφωνούντες με αυτήν. Η φράση του Αριστόβουλου Μάνεση υπενθυμίζει και κάτι άλλο σε εμάς τους πολίτες: θα πρέπει να υπερασπιζόμαστε τα δικαιώματα των άλλων, ακόμα και εάν διαφωνούμε μαζί τους. Η επιλεκτική και «α λα καρτ» επίκληση της ελευθερίας και των δικαιωμάτων μόνο για εμάς και όσους συμφωνούν μαζί μας αντιστρατεύεται τη φύση και την αξία της ίδιας της δημοκρατίας.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Το Σύνταγμα της Ελλάδας (1975), όπως αναθεωρήθηκε (1986, 2001, 2008, 2019) και ισχύει

Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου
και Αδιαιρέτου Τριάδος

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ Βασικές διατάξεις

ΤΜΗΜΑ Α΄ Μορφή του πολιτεύματος

Άρθρο 1

1. Το πολίτευμα της Ελλάδας είναι Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία.
2. Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία.
3. Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα.

Άρθρο 2

1. Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας.
2. Η Ελλάδα, ακολουθώντας τους γενικά αναγνωρισμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου, επιδιώκει την εμπέδωση της ειρήνης, της δικαιοσύνης, καθώς και την ανάπτυξη των φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών και των κρατών.

ΤΜΗΜΑ Β΄

Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας

Άρθρο 3

1. Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού· τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4ης Σεπτεμβρίου 1928.

2. Το εκκλησιαστικό καθεστώς που υπάρχει σε ορισμένες περιοχές του Κράτους δεν αντίκειται στις διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου.

3. Το κείμενο της Αγίας Γραφής τηρείται αναλλοίωτο. Η επίσημη μετάφρασή του σε άλλο γλωσσικό τύπο απαγορεύεται χωρίς την έγκριση της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδας και της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα

Άρθρο 4

1. Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου.

2. Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις.

3. Έλληνες πολίτες είναι όσοι έχουν τα προσόντα που ορίζει ο νόμος. Επιτρέπεται να αφαιρεθεί η ελληνική ιθαγένεια

μόνο σε περίπτωση που κάποιος απέκτησε εκούσια άλλη ιθαγένεια ή που ανέλαβε σε ξένη χώρα υπηρεσία αντίθετη προς τα εθνικά συμφέροντα, με τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία που προβλέπει ειδικότερα ο νόμος.

4. Μόνο Έλληνες πολίτες είναι δεκτοί σε όλες τις δημόσιες λειτουργίες, εκτός από τις εξαιρέσεις που εισάγονται με ειδικούς νόμους.

5. Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους.

6. Κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας, σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων.

7. Τίτλοι ευγένειας ή διάκρισης ούτε απονέμονται ούτε αναγνωρίζονται σε Έλληνες πολίτες.

Ερμηνευτική δήλωση:

Η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας.

Άρθρο 5

1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.

2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο. Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας.

3. Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος.

4. Απαγορεύονται ατομικά διοικητικά μέτρα που περιορίζουν σε οποιονδήποτε Έλληνα την ελεύθερη κίνηση ή εγκατάσταση στη Χώρα, καθώς και την ελεύθερη έξοδο και είσοδο σ' αυτήν. Τέτοιου περιεχομένου περιοριστικά μέτρα είναι δυνατόν να επιβληθούν μόνο ως παρεπόμενη ποινή με απόφαση ποινικού δικαστηρίου, σε εξαιρετικές περιπτώσεις ανάγκης και μόνο για την πρόληψη αξιόποινων πράξεων, όπως νόμος ορίζει.

5. Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής του ταυτότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία κάθε προσώπου έναντι των βιοϊατρικών παρεμβάσεων.

Ερμηνευτική δήλωση

Στην απαγόρευση της παραγράφου 4 δεν περιλαμβάνεται η απαγόρευση της εξόδου με πράξη του εισαγγελέα, εξαιτίας ποινικής δίωξης, ούτε η λήψη μέτρων που επιβάλλονται για την προστασία της δημόσιας υγείας ή της υγείας ασθενών, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 5Α

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως νόμος ορίζει. Περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο μόνο εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων.

2. Καθένας έχει δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στις πληροφορίες που διακινούνται ηλεκτρονικά, καθώς και της παραγωγής, ανταλλαγής και διάδοσής τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους, τηρουμένων πάντοτε των εγγυήσεων των άρθρων 9, 9Α και 19.